

розвитку літературного процесу в європейських соціалістичних країнах. – К.: Дніпро, 1979. – 317 с.; **3.** Развитие зарубежных славянских литератур на современном этапе. – М: Наука, 1966. – 439 с.; **4.** Слов'янське літературознавство і фольклористика. Вип. 2. – К.: Наукова думка, 1966. – 204 с.; **5.** Слов'янські літератури. Доповіді IX Міжнародного з'їзду славістів. – К.: Наукова думка, 1983. – 278 с.; **6.** Слов'янські літератури. Доповіді X Міжнародного з'їзду славістів. – К.: Наукова думка, 1988. – 230 с.; **7.** Філологічний збірник. Український комітет славістів. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1958. – 346 с.

Микитенко О.О. (Київ, Україна)

Традиція поховального оплакування в Болгарії: термінологія, прагматика, виконавці

У статті розглядається традиція поховальних плачів у Болгарії. Аналізується термінологія оплакування, яка відрізняється за діалектними регіонами та відбиває особливості виконання. Як один з найбільш “закритих” жанрів традиційного обрядового фольклору, поховальні плачі характеризуються жорсткою прагматикою одержання традиції, яка визначає збереженість традиції.

Ключові слова: поховальне оплакування, обряд, болгарська традиція.

В статье рассматривается традиция похоронных плачей в Болгарии. Анализируется терминология оплакивания, различающаяся по диалектным регионам и зависящая от особенностей исполнения. Как один из наиболее «закрытых» жанров традиционного обрядового фольклора, похоронные плачи характеризуются жесткой прагматикой соблюдения традиции, определяющей сохранность традиции.

Ключевые слова: похоронное оплакивание, обряд, болгарская традиция.

The paper deals with the tradition of funeral laments in Bulgaria. The terminology of laments that differs according to dialect regions and depends on peculiarities of performance is analyzed. As one of the most “closed” genre of the traditional ritual folklore, funeral laments expose the strict pragmatic of existing that makes for the preservation of tradition.

Key words: funeral laments, ritual, Bulgarian tradition.

Поховальне оплакування в Болгарії є живою традицією, яка позначається активним побутуванням в умовах традиційного середовища. Термінологія поховального оплакування не є цілісною і різниться за окремими діалектними регіонами Болгарії. Стійкіша, ніж музичний компонент тексту, вона може окреслювати етнічні межі регіону. Поширення того або іншого терміна збігається при цьому з іншими компонентами, властивими поховально-поминальному обряду, відповідно до особливостей певної етнофольклорної традиції.

Найпоширенішими термінами поховального оплакування є *оплаквa*, *плаче*, *нарежда*, *реди*. Усі вони наявні в Північно-Східній, а також у Південній Болгарії. При цьому в деяких селах терміни мають діалектне звучання: *оплакуьны*, *наряджани* (с. Войнягово, Пловдивський округ), *оплаквa* (с. Шипково, Ловеш).

иде трубня, некой е умър). Цей термін не зафіксовано в інших регіонах Болгарії.

Мелодія оплакування має назву «умрелски глас».

Наведена тут термінологія традиції оплакування свідчить, по-перше, про наявність традиційного розмежування словесного й музичного компонентів синкретичного за своєю природою фольклорного тексту і, по-друге, про відсутність на болгарській етнічній території терміна *тъжачка*, дієслова *тъжа*, який є чужим, неболгарським і при перекладі – неясним носіям традиції. Вірогідно, що це запозичення терміна, який належить сербській оплакувальній традиції, тому вживання його в описі болгарських плачів Д. Кауфман вважає невинуватим [5, 263].

Питання ідентичності термінології оплакувальної традиції в Болгарії порушує також ряд інших праць [7, 177; 6, 30–32].

Як уже зазначалося, поховальне оплакування є живою традицією. Оплакування є обов'язковим, вважається за гріх провести померлого, не оплакавши його. Загальним є вірування, що поховання без оплакування приносить біду. Вірять, що такий покійний здатний перевтілитися і стати *върколак*, *вампирин* (Соколово, Добруджа). Плачі є обов'язковими як у домі небіжчика, так і над могилою. Своєрідне оплакування починається відразу після констатації смерті, при цьому «в деяких випадках жінка, що голосить, виходить у двір» [1, 17]. Такий плач-сигнал має скоріш функцію публічного сповіщення про смерть, функціонально наближаючись до сповіщення про смерть церковним дзвоном [3, 289]. У разі смерті молоді людини оплакування починається відразу, людини старшого віку — коли небіжчика «приготують» [5, 272]. Малих дітей (до 10 років) також заведено оплакувати, але плачі в цьому випадку бувають короткими, як і за старими людьми [8, 236].

Найсильнішим та найемоційнішим є оплакування: 1) при настанні смерті, 2) при виносу труни з дому, воно продовжується і по дорозі на цвинтар, 3) при опусканні труни до могили, коли плачі сягають своєї кульмінації.

З часу оплакування виключено нічний, ширше – темний, час доби. Якщо смерть сталася вночі, спостерігаємо сувору заборону оплакування. У цьому випадку чекають, поки розвидніється, і тоді жінки виходять з дому й починають «извикат» [5, 272]. Однак смерть молоді людини оплакують і вночі (кажуть: «За младо и ноцем ровем», с. Трайково, Ломсько), але в цьому випадку слідкують, щоб оплакування було якомога тихшим (пор. розрізнення інтенсивності оплакування самими інформаторами, які вдень *уроват*, а вночі *мърманичат*, с. Плешивець, Видинського р-ну). Обрядове поховальне оплакування припиняється після засипання могили [5, 274] або ще при опусканні труни [3, 294], хоч нерідко й воно може продовжуватися на зворотному шляху з цвинтаря, стаючи тепер нерозбірливим. Таке оплакування триває недовго, і воно не зумовлене обрядом. Присутні, які раніше не перешкоджали оплакуванню, тепер зупиняють плакальницю, просять її заспокоїтися [2, 264]. Вважається, що такі плачі тривожать і серця померлих (Алфатар) [3, 292].

Оплакування є обов'язковим і в поминальних обрядах, що мають певні

відмінності в окремих регіонах Болгарії, але в цілому вони позначаються єдиною обрядовою практикою (3-й, 9-й, 20-й, 40-й дні, півроку, 1 рік, 2, 3 роки). Особливо важливими є *третините*, коли «опалюють» могилу (Добруджа), та *струването* на 40-й день, коли могилу розривають. Кожну суботу впродовж першого року родички небіжчика ходять вранці або ввечері на могилу і, виконуючи певні обрядові дії, оплакують померлого.

Оплакують на могилі, особливо матері у разі смерті неодружених дітей, також напередодні весілля в сім'ї померлого (Црква, Кайнарджа), що відтворюється в мотивах запрошення небіжчика на весілля. Крім цих прикладів обрядового поминального оплакування, плач за даною особою може звучати при будь-якому похованні, що дає привід згадати про свою втрату, а також при зустрічі з однолітками небіжчика (особливо материнські плачі, які можуть тривати упродовж десятиліть).

Поховання неодруженої молоді (так званій похорон-весілля) відрізняється від звичайного включенням обрядових весільних елементів, серед яких *було, сватбен венец, сватбено знаме, сватбено дърво*, що в деяких селах має назву *байрак*. На похороні-весіллі узвичасним є роздавання присутнім дарунків. Якщо небіжчик або небіжчиця були заручені, той, хто залишився, також одержував подарунки, наче на справжньому весіллі. Подарунками вбирають і плодове дерево, яке зазвичай висаджують на могилі зразу ж після похорону. Крім того, на такий похорон запрошували музик, як правило, виконавців на кавалі*, які грали тужливі мелодії, побутування яких потім нерідко пов'язувалося з іменем покійного.

Оплакування під час поховання неодружених було щирим і тривало довше, ніж в інших випадках. У тексті плачів подавався опис весілля та щасливого життя, яке не здійснилося [3, 296-297].

Оплакують померлого жінки, здебільшого близькі родички — мати, дочка, дружина, невістка, сестра, особливо ті, які мешкали з покійним в одному домі [3, 292]. Якщо вони не вміють оплакувати або неспроможні через своє горе, то роблять це далекі родички. Зазвичай, особливо при прощанні з померлим, оплакують і нерідні, які, проте, майже завжди мають і своїх небіжчиків, яким передають у плачах вітання.

Не є звичним і вважається осудливим давати за оплакування винагороду [2, 262].

Носіями традиції є практично всі жінки незалежно від віку [5, 270], але переважно в 30–50-річному віці, коли вже мають певний досвід оплакування і сильний, гучний голос [6, 33]. У деяких селах Болгарії вважають, що дівчата можуть оплакувати лише з певного віку. З числа виконавиць виключаються, як правило, вагітні. Для них узагалі існує заборона прощатися з померлим, бо через це дитина народиться жовтою

---

* Кавал - народний музичний інструмент, велика сопілка.

(Добруджа)*. У деяких місцях не мають права оплакувати і взагалі брати участь у похованні мати й батько, якщо помирає перша дитина. У цьому випадку слідкують, щоб батьки не знали, де могила дитини [5, 270].

Чоловіки, як правило, не оплакують. Іноді, як виняток, трапляються випадки чоловічого оплакування, здебільшого вдівців і в найдраматичніші хвилини обряду [6, 33]. Чоловічий плач, як досить рідкісне явище, справляє на присутніх особливо сильне враження, він нерідко запам'ятовується і трансформується в пісню. Ст. Генчев вважає, що чоловіки ніколи не оплакують, хоч їм відомі почуті в час похорон основні блоки-стереотипи плачів [2, 263].

Існують приклади колективного одночасного оплакування групою з 5–6 виконавиць, коли кожна з них вимовляє свій текст, а загальне звучання являє собою різноритмічну дисонансну палітру [7, 178].

Навчання оплакуванню не спостерігається. Хоч і відомо, що не кожна жінка здатна оплакувати, проте більшість жінок уміє це робити. Плачі менш досвідчених плакальниць можуть іноді викликати сміх (пор.: «Вместо да ти стане мъчно, като я слушаш, ти става смешно» [6, 33]). Як відомо, у близьких до болгарської традиціїх — у Греції, Чорногорії, Угорщині — існує навчання оплакуванню – чи то під час праці в полі або ж навчаючись у старших жінок у сім'ї, чи то в спільних дівочих вечорницях†. Таку практику в Болгарії не зафіксовано, що разом з тим не виключає запозичення деяких художніх засобів чи певних мелодичних прийомів у тих виконавиць, плачі яких особливо виразні й ліричні.

Усталеного тексту плачів немає [9, 148]. У випадку виконання плачів поетично обдарованою плакальницею, яку часто запрошують на похорон, мова може йти про професійне оплакування. Проте використання такого визначення є досить умовним [7, 178], оскільки категорії професійних плакальниць немає [3, 292]. Такі виконавиці користуються загальним визнанням і повагою, їхні плачі слухачі сприймають з глибоким співпереживанням. Маючи готові шаблони, до яких вони вносять подробиці з життя небіжчика, опис позитивних рис його характеру тощо, визнані плакальниці нерідко перетворюють свої плачі у величальний текст. Саме виразна художньо-естетична спрямованість, багата асоціативність поетико-музичних форм таких плачів найсильніше діє на емоційне

* Якщо вагітна є близькою родичкою і приходить проститися з померлим, вона зав'язує на палець жовту й червону нитки. Поцілувавши покійного, залишає біля нього жовту нитку, а на своєму пальці – червону. Інколи, напр. у сс. Црква, Срнець вагітна приносить і залишає біля померлого клаптик червоної тканини або відриває від нього «щось червоне», вкладаючи це до труни на цвинтарі. Вірять, що тим самим усуваються небажані для майбутньої дитини наслідки [3, 292].

† Пор.: жінки «нерідко під час праці в полі співають жалобні пісні, оплакуючи уявну смерть коханого чи близької людини, або ж, увійшовши в роль, голосять над загиблою квіткою, пташкою чи ягням» (*Fauriel C.Ch. Chants populaires de la Grece moderne.* – Paris, 1824. – V. 1. – P. CXXXIV).

сприйняття слухачів і стає надбанням локальної традиції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Гарнизов В.* Вещи и пространство в погребальных и поминальных обрядах от Михайловградско // *Български фолклор*. – 1986. – Кн. 3. – С. 16–29; 2. *Генчев Ст.* Оплакването в четири села от Смолянско // *Известия на етнографския институт и музей*. – София, 1972. – Кн. 14. – С. 261–278; 3. *Генчев Ст.* Семейни обичаи и обреди // *Добруджа*; 4. *Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*. – София, 1974. – С. 265–300; 5. *Кауфман Д.* Оплаквания на покойници в България // *Обреди и обреден фолклор*. – София, 1981. – С. 257–282; 6. *Кауфман Н., Кауфман Д.* Погребални и други оплаквания в България. – София, 1988. – 390 с.; 7. *Кацарова Р.* Оплакване на покойници // *Изв. на Институт за музика*. – София, 1969. – Т. 13. – С. 177–202; 8. *Маринов Д.* Оплакване // *Жива старина*. – Руссе, 1892. – Кн. 3. – С. 233–243; 9. *Тодоров Д.* Специфика и някои художествени особености на българските тъжачки // *Етногенезис и културно наследство на българския народ*. – София, 1971. – С. 147–150.

Михайлов К. (София, България)

Сведения о Болгарии и о болгарях в русской среде XI–XX вв.

У статті, багатій на фактологію, простежується процес ознайомлення росіян із болгарами й Болгарією протягом багатьох сторіч; пропонується періодизація цього процесу, відповідно до сформованих у ньому тенденцій.

Ключові слова: історичне пізнання, групи пам'яток, «болгарське», політична доктрина.

В статтє, багатой фактологией, прослеживается процесс ознакомления русских с болгарами и Болгарией на протяжении многих веков; предлагается периодизация этого процесса, сообразно сформировавшихся там тенденций.

Ключевые слова: историческое познание, группы памятников, «болгарское», политическая доктрина.

In the text, who rich many facts, has got a process having information Russian about Bulgarians and Bulgaria; the author suggests a periodization of this process.

Key words: historical knowledge; types of original texts; "bulgarianology"; political doctrine.

В любом обществе информация и информированность демонстрирует существенный интерес к определенным темам и проблемам, являющимся необходимыми в определенный исторический момент. Это, со своей стороны, определяет не только осведомительную, но и коммуникативную направленность, а также идентичность данного общества*. При рассмотрении вышеназванного процесса в диахронной перспективе может

---

* Либо воспринимаемая и оцениваемая соответствующую информацию как «свое» и приближаясь к нему, либо воспринимаемая и оцениваемая эту информацию как «чужое» с вытекающим из этого неприятием.